

A magyar nyelv és a reformáció*

1. Az alábbiakban csak vázlatos áttekintésről lehet szó a témakör nagysága és összetett volta miatt. A tárgyalás középpontjában a 16. századi vonatkozó történések állnak. Az ellenreformáció nem tárgya ily módon a jelen áttekintésnek.

2. A történészek egybehangzó véleménye szerint a 16. század legjelentősebb európai szellemi áramlataként, „legtermékenyebb történelemformáló eseménye”-ként (BITSKEY 2006: 264) számon tartott reformáció közismerten fontos szerepet játszott a magyarság és a magyar nyelv szempontjából is. Természetes éppen ezért, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságban is megemlékezünk az 500. évfordulóról. Annak tudatában tehetjük ezt, hogy elődeink minden lényegeset megírtak már. Új történeti tényekről, amelyek radikális revíziót tennének szükségessé, nincs tudomásom. Azt sem gondolom, hogy jeles nyelv- és irodalomtörténészek véleményét kellene helyreigazítanunk, hiszen az elhunytakra gondolva például HORVÁTH JÁNOS (1953, 1976), SZERB ANTAL (1934), BÁRCZI GÉZA (1963: 196–206), BENKŐ LORÁND (1968, 1983) vonatkozó megállapításai ma is időtálló értékelések (l. továbbá: BITSKEY 2006; CSEPREGI 2013; KÓSA 2017a, 2017b; TOLCSVAI NAGY 2010; KUGLER – TOLCSVAI NAGY 2015; A. MOLNÁR 1999; SZATHMÁRI 1968: 49–55, 2017; ZOVÁNYI 1977). A mi korunk azonban a maga – a korábbtól részben eltérő – megközelítésével és fogalmi apparátusával itt-ott finomíthatja az elődök következtetéseit. Főként akkor, ha ezt szinoptikus megközelítésben, a nyelv-, irodalom-, társadalom-, művelődés-, egyház- és politikatörténet figyelembe vételével teszi.

A nyelvújítás közvetlenül a nyelvre, a hitújítás, a reformáció pedig közvetlenül a hitéletre irányult. Mind a kettőben közös azonban az, hogy a nyelvközösség életét hosszabb távon nagyban befolyásolták – jóllehet természetesen más és más módon és mértékben –, s következményei miatt mindegyik messze túllépte szűkebb határait. Velük foglalkozva tehát célravezető nem lecövekelnit a csupán nyelvészeti, nyelvtörténeti, illetőleg – az utóbbi esetében – egyháztörténeti, teológiai vizsgálódásnál.

---

* A 2017. október 24-én Budapesten, a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

A reformáció két, össztársadalmi szempontból is nagyon fontos, egymással szorosan összefüggő területen hozott áttörő eredményeket, s adott ezzel a 16. században előre mutató, történetileg nézve ígéretes perspektívát: az anyanyelvűsítés és a nyilvánosság terén, az előbbinek, tehát az anyanyelvnek az elterjesztésével és az utóbbinak a kiépítésével. Az említett két fő területhez – velejáróként, részben pedig következményként – további, mondjuk így: alrendszerek kapcsolódtak, átfogva a nyelvközösség kulturális életének számos területét.

3. A reformáció kezdetét Luther 95 tételének 1517. október 31-én Wittenbergben – és nem Würtembergben, ahogy a felszínes médiában előfordul – történet nyilvánossá tételétől számítjuk. Akkor még senki sem tudta, sőt: nem is sejtette, hogy ezzel és ekkor vette kezdetét a reformációnak, hitújításnak csak később elnevezett folyamat. Luther Márton Ágoston rendi szerzetes, teológiai tanár egyrészt az egyház megreformálását (*ecclesia semper reformanda est*), másrészt a hitéletnek bibliai alapokra helyezését (*sola scriptura*) sürgette. Nem ok nélkül. Merthogy egyházának, a római katolikus egyháznak valóban súlyos belső problémái voltak. Ezt leghitelesebben VI. Adorján pápa 1522-ben, tehát 5 évvel a lutheri tételek nyilvánossá válása után egy pápai követnek írt drámai hangvételű levele is igazolja, amelyet felolvastak a nürnbergi diétán: „Szabadon elismerjük, hogy Isten az Egyház üldöztetését az emberek, különösen pedig a papok és főpapok bűnei miatt engedte meg [...]. Tudjuk, hogy még a Szentszéknél is számos év óta sok gyalázatos vétet követtek el: visszaélés a szent dolgokkal, a parancsolatok áthágása, úgyhogy mindez botrányba torkollott. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a betegség áterjedt a fejtől a test tagjaira, a pápáktól a prelátusokra. Mi valamennyien, prelátusok és egyháziak, letértünk az igazságosság útjáról” (az idézet SZABÓ FERENCnek, a jezsuita szerzetesnek, a neves teológiai tanárnak egyik tanulmányából való; SZABÓ 2016: 5). Tudvalévő, hogy a 11. században volt a nagy egyházszakadás (a kereszténység keleti és nyugati részre bomlott). Miként az is, hogy katolikus egyházi reformtörekvések voltak korábban is. De akkor az erkölcsöt akarták megreformálni, nem az Egyházat. Luther és a reformátorok már az Egyház életét és strukturáját is módosítani kívánták (írja SZABÓ FERENC idézett tanulmányában, 2016: 10). A reformáció tehát a hitélettel összefüggő kérdések fölvetésével és tematizálásával indult. És csak később, következményeiben vált több összetevőjű, az egyház-, irodalom-, mentalitás-, művelődés-, nyelv-, politika- és társadalomtörténetet is évszázadokon át befolyásoló hatásmechanizmusok mozgatórugójává.

„Minden újítás kételyből indul ki, kérdésekben megfogalmazódó kételyekből, és az ember alapvető igényéből, hogy választ kapjon kérdéseire. A reformáció is kételyekből indult ki, olyan kételyekből, amelyekben nem az volt a szándék, hogy gyengítsék, hanem, hogy megerősítsék a hitet. A 16. század előtt minden ilyen szándék a kanonizált dogmák és az erős egyházi szervezet falába ütközött: eretnekségnek tekintették, és vérbe fojtották őket” (PÉNTEK JÁNOS 2017: 1). Vajon mi az oka annak, hogy a korábbi, változtatást célzó szándékok nem (így például Wycliffe és Husz reformelképzelései sem; l. KÄSSMANN–LUDWIG 2017: 28–29), csak a reformációban jártak sikerrel? Erre részben az a helyzetkép ad magyarázatot, amelyről VI. Adorján pápa levele vall kendőzetlen őszinteséggel. PÉNTEK

JÁNOS úgy vélekedik, hogy „1517-től a hitújítás szándéka a nyilvánosság révén törté át az egyházi szervezet falát” (PÉNTEK 2017: 1).

Hozzáteszem: ez az áttörés a hitélet anyanyelvűvé tételének és a nyilvánosság kiterjesztésének kéz a kézben járó programjával, illetőleg szisztematikus kiépítésével magyarázható leginkább. Mert idetartozik, most említem meg. „A nyelv vonatkozásában minden vallás, minden egyház alapvető dilemmája: a misztérium vagy a megértés? A misztériumot [...] megvalósító, csak a beavatottak által ismert szakrális nyelv a maga kanonizált szövegeivel, amellyel Istenhez lehet szólni, vagy a megértést biztosító vulgáris [népi] nyelv, amellyel a hívekhez is lehet szólni, mert azt ők is megértik. A reformációt megelőző századokban még szinte kizárólag csak a misztérium [...] eszköze volt a nyelv. A szakrális, szent nyelvek: a héber, a görög és a latin az Istennel való beszélgetés szent nyelvei. Ezeket a halandó embernek nem föltétlenül kellett értenie. [Nem is értette.] Most igényné vált a megértetés és a megértés, és ehhez már a vernakulárisok kellene, a »nyers« népi nyelvek, az anyanyelvek. És Istenhez is szólni lehet bármely nyelven. A hitújítást is meg kellett értetni, a megértetésnek pedig a magyarázat a módszere” (PÉNTEK 2017: 1). Magyarázat érthető nyelven, azaz az anyanyelven. (A reformációt jóval megelőző időből Szt. Ágoston – más kontextusban leírt – mondása jut eszembe: „Inkább rójanak meg a grammatikusok, de értsen meg a nép!”; idézi TAMÁS LAJOS 1978: 31.) A megértetés és megértés valóban kulcsszavak.

SZERB ANTAL nyilván erre is gondolva fogalmazott úgy, hogy a „szentistváni kereszténységet az ország nagy része oly öntudatlanul vette fel, mint a csecsemő a keresztvizet; most [a 16. században] válik a kereszténység a magyarságnak tudatos és harcolt sajátjává” (1934: 57). 1486-ban Berthold mainzi érsek rendeletben tiltotta meg szent iratok német nyelvű, engedély nélküli terjesztését. Szerinte ugyanis a német nyelv képtelen visszaadni a görög és a latin szövegek mély értelmét, emiatt pedig az a veszély fenyeget, hogy a hétköznapi emberek nem értik meg a Szentírás igazi jelentését. X. Leó pápa, illetőleg az 1515. évi lateráni zsinat elrendelte a héberől és görögről latinra, majd a latinról a nép nyelvére történő minden fordítás cenzúrázását. Nyilván nem ok nélkül tették ezt. Mert ki vonhatná kétségbe a szakmai-teológiai ellenőrzés fontosságát? A kérdés az: vajon miért nem gondoltak vezető egyházi illetékesek a Szentírásnak nemzeti nyelveken való hozzáférhetővé tételére? HORVÁTH JÁNOS szerint: „ha már fenyegetettsége kezdetén megteszi [a katolicizmus] azt, amit megtenni vagy száz évvel később úgyis kénytelen lett, ha megragadja új ellenfele fegyverét, s nemzeti nyelvű vallásos műveket nyomtat laikus hívei számára: kétségkívül igen sokat megmenthetett volna” (1976: 87). Luther úgy vélte, sokkal nagyobb veszélyt rejt az Ige általános hozzáféréseinek megakadályozása, mint az eretnokség, amelytől Róma tartott. A Biblia megismerése igényének nagyságát mutatja az adat, amely szerint Luther bibliafordítása a megjelenést követő néhány évtized alatt mintegy 100 ezer példányban kelt el, ami az akkori viszonyok között kiemelkedően sok volt.

Mi volt Magyarország a reformáció előtt? A magyar nyelv bizonyos fokú használatát gyakorlati szükség diktálta, a latinul nem tudó laikus fráterek és főként apácák lelki gondozásának a szükséglete kényszerítette ki. Ez a folyamat azonban a 15–16. század fordulóján még csak annyira jutott, „hogy az egyházi és

világi literátusok a gondozásuk alatt álló irodalom leggyakoribb formáit művelték magyarul” (TARNAI 1984: 256–257). A 15. században zajló reformok, az új rendi szabályok segítettek az anyanyelvi írásbeliség terjedését. Az első magyar bibliafordítások 15. századiak, de nem teljesek. (Az Apoc, a Bécsi és a Münchener kódexben őrződtek meg. Az Újszövetség négy evangéliumának az első magyar fordítása a Münchener kódexben olvasható.)

4. A reformáció számára az anyanyelvűsítés stratégiai fontosságú kérdés volt: anyanyelvű Bibliát és széles körű bibliaismeretet kívánt elterjeszteni. Ennek következtében viszont „Az eszmeközvetítés most már nem az Egyház monopóliuma, a hívőnek magának, a maga útján kell személyes hitre szert tennie, hogy üdvözljön. Ennek eszköze a bibliaolvasás és az elmélkedések” (SZERB 1934: 67). Luther német bibliafordítása, amelynek újszövetségi része 1522-ben, a teljes fordítás pedig 1534-ben jelent meg, mintája volt a későbbi protestáns fordításoknak. Magyarországon is: az első teljes bibliafordítás Károli Gáspárnak és munkatársainak köszönhető: az 1590-ben megjelent Vizsolyi Biblia. (A finn nyelvű teljes Biblia 1642-ben, az észti 1739-ben jelent meg. A svéd nyelvtörténészek az 1526-tól 1732-ig tartó korai újsvéd korszakot bibliai-svéd – Bibelsvenska – korszaknak is nevezik. Az említett nyelvek nyelvtörténeti leírásaiban lapozgatva tapasztalhatjuk, hogy vissza-visszatérő mondat az efféle: a bibliafordításnak óriási hatása volt a svéd, a finn stb. irodalmi nyelv alakulására és a hitéletre.) Károli Gáspár gönci református esperes magyar bibliafordítása is óriási teljesítmény volt. Nyelvi értelemben bizonyosan a legnagyobb hatású magyar nyelvű könyv. SZERB ANTAL szerint „Ez a XVI. század legnagyobb hatású, legmaradandóbb alkotása” (1934: 68). Nem csoda, hogy a 20. századi költőt, Reményik Sándort is megihlette. Fordító című versének utolsó sorait idézem: „Az, kinek szellemét ma körülálljuk / A Legnagyobb fordítója volt. / A Kijelentés ős-betűire / Alázatos nagy gonddal ráhajolt. / Látom: előtte türelem-szövétnék, / Körül a munka nehéz árnyai: / Az Igének keres magyar igéket. / Látom, hogy küzd: az érdes szittya nyelv / Megcsendesíti-e Isten szép szavát? / És látom: győz, érdes beszédinek / Szálló századok adnak patinát. / Ó, be nagyon kötve van Jézusához: / Félig ő viszi, Félig Jézus őt. / Mígnem Vizsolyban végül megpihennek, / Együtt érve el a honi tetőt. / Amíg mennek, a kemény fordítónak, / Tán verejtéke, tán vére is hull. / De türelmen és alázatán által, / Az örök Isten beszél – magyarul” (Reményik 1990: 229–230).

A reformációnak és a könyvnyomtatásnak a terjedése Magyarországon egybeesett. Más szóval a reformáció követői gyorsan felismerték a nyilvánosság radikális kibővítésének a könyvnyomtatásban rejlő lehetőségét. Ezért történhetett, hogy a magyarországi nyomdák a 16. században egy kivételével mind protestáns nyomdák voltak. A 12 város közül (Sárvár, Pápa, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Lőcse, Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szeben, Brassó) mindössze a nagyszombati nyomda volt katolikus. De ne csak az egyházi kiadványokra gondoljunk. „A reneszánsz irodalom alkotói nagyszerű publikálási lehetőséget láttak a könyvnyomtatásban, a reformáció terjesztőinek pedig egyenesen nélkülözhetetlen volt tanaik terjesztése érdekében: tankönyvekre, hittani művekre, bibliafordításra, erkölcsnemesítő és vallásos felvilágosító művekre volt szükségük nagy

számban” (DÖMÖTÖR 2006: 101–102). Mondhatni: a reformáció évtizedeken át kommunikációtechnológiai fölényben volt.

A reformáció hívta életre a hit- és ismeretterjesztésnek, tehát a nyilvánosság kibővítésének sajátosan személyes módját is. A vándorprédikátorokról van szó. Névtelen vándorprédikátorok tucatjai járták a hódoltság területét is. „Ezekben a kimeríthetetlen erejű ígéhirdetőkben ölt testet magyar földön a kor új emberideálja, a reformáció legmaradandóbb újítása: az autonóm személyiség. Az az embertípus, melyet többé már nem a tekintély tisztelete tart meg hitében, hanem személyes meggyőződése, és aki kész meggyőződéséért szembefordulni a legnagyobb trónokra helyezett felsőbbjeivel” (SZERB 1934: 59).

Pillantsunk be röviden a 16. század második fele magyar nyelvhasználatának egy-egy, a reformációtól lendületbe hozott területébe!

Az anyanyelv terjesztése folyamatának természetes velejárója volt a világi irodalom magyar nyelvűségének a kibontakozása is: a 16. századból 1028 magyar nyelvű vers maradt fenn, s ebből 73 darab 1536 előtti, 955 későbbi (HORVÁTH I. 2007: 240). Más: a nyomtatott művek számának alakulása a 16. század néhány évtizedében, a magyarnak a latinnal való párhuzamba állításával: 1531–1540: latin 70%, magyar 7%; 1551–1560: latin 54%, magyar 28%; 1561–1570: latin 54%, magyar 44%; 1571–1580: latin 19%, magyar 75% (DÖMÖTÖR 2006: 126). A 16. századi egyházi jellegű kiadványok, katolikus–protestáns párhuzamba állítással: elmélkedés: katolikus 7%, protestáns 21%; katekizmus: katolikus 4%, protestáns 22%; prédikáció: katolikus 1%, protestáns 16%; tanítás: katolikus 2%, protestáns 24%; vitairat: katolikus 9%, protestáns 21% (DÖMÖTÖR 2006: 131).

A „magyar irodalmi nyelv alapjait [...] ők [a korszak írói] vetették meg. Mert az a nyelv, amellyel ők írtak, már nem volt szolgai fordítás, és nem is volt a beszélt nyelv írott reprodukciója, hanem egy stilizált, a mindennapi fölé emelt, a magasabb kifejezés céljaihoz alkalmazkodó nyelv” (SZERB 1934: 68).

Ekkor születik meg a gyülekezeti énekköltészet és a gyülekezeti énekeskönyv, amely lutheri forrásra, német mintára megy vissza, s ebben az időszakban ezt használta valamennyi protestáns felekezet. Az első (német nyelvű) énekeskönyv 1525-ben jelent meg, négy évre rá pedig az első, amelyet Luther szerkesztett. A későbbiek is ebből indultak ki (H. HUBERT 2007: 383). A jelenleg használt német énekeskönyv 33, a magyar 26 Luther írta szöveget és/vagy dallamot tartalmaz (KÄSSMANN–LUDWIG 2017: 30).

Természetes, hogy a magyar nyelvű nyomtatott kiadványok, mindenekelőtt pedig a Biblia, pusztán létükkel is hozzájárultak az anyanyelv presztízsének növekedéséhez és a magyar anyanyelvűek anyanyelvi tudatának az erősítéséhez. Ugyanis mintaadó funkciót tölthettek be. S ahogy terjedtek, erősítették az olvasni tudókban a mintakövetésnek nemcsak többé-kevésbé tudatos szándékát, hanem ezzel egyengették az alakuló, az egységesülés irányába haladó irodalmi nyelv tényleges követésének útját is. A Vizsolyi Biblia jelentősége nyelvi szempontból többszörös. Ami ismételtelen kiemelésre kívánkozik, az a magyar irodalmi nyelv egységesülési folyamatának elősegítése. Ugyanis az a tény, hogy a magyar irodalmi nyelv úgy alakult, ahogy alakult, a Vizsolyi Bibliának is köszönhető – a sárospataki, a debreceni és részben a kolozsvári református főiskolákon tanult grammatikáirók te-

vékenysége és hatása, szerepe és egyéb tényezők mellett (I. SZATHMÁRI 1968). A Károli-bibliának a beszélt nyelvre, a nyelvjárásokra is gyakorolt hatásáról CSÜRY BÁLINT írt saját tapasztalatai alapján: „A Biblia nemcsak a református [és a többi protestáns] egyház szószékeiről, a prédikációkon keresztül gyakorolt nagy hatást a magyar lakosság egy részének nyelvhasználatára, hanem olyan népkönyvként élt a falvakban, amely nagyon sok házban megvolt. Különösen téli összejöveteleken sokat olvastak belőle, ezért hatása kétségtelenül jelentős volt a magyar nyelvjárásokra is (CSÜRY 1940: 238).

Az általános műveltség terjesztése érdekében a reformáció arra is törekedett, hogy nagy területen és széles körben iskolahálózatot építsen ki az elemi szinttől a gimnáziumon át a főiskoláig. Mintha Péter apostol intelmét követték volna: „az ti hitetek mellé ragasszatok [...] tudományt” (Károli-biblia, Péter 2. levele, I. 5.) „Ekkor, az 1530-as, 1540-es években alapítják a sárospataki, a debreceni és a pápai, valamivel később a nagyenyedi református, a pozsonyi, lőcsei, eperjesi és nagyszombati evangélikus kollégiumokat. A reformáció a műveltség demokratizálásával újfajta kommunikációs lehetőségeket hozott létre: a magyar anyanyelvűek legnagyobb tömege, a jobbágyság, a parasztság, valamint a kis- és középnemesség nyelvhasználata már nem korlátozódott a család körében és a munka közben folyó beszélgetésre, hanem ennek a nyelvhasználatnak része lett a választékos, ünnepélyes nyelv az egyházi szertartásban (az istentiszteleten mindig bibliarészletet olvastak föl és zsoltárokat énekeltek [...]) A reformáció művelődési programjának eredményeképpen a középkor óta először tudatosan a magyar anyanyelvűekben a nyelvi (és ezen keresztül a kulturális) összetartozás tudata, valamint a nyilvánosságnak a fontossága” (KUGLER – TOLCSVAI NAGY 1998: 475). Ez a folyamat a nemzetné válást előkészítő egyik tényező volt (vö. ehhez: „A katolicizmus tette állammá Magyarországot, a protestantizmus pedig nemzetné a magyar népet”; SZERB 1934: 57).

Az anyanyelv iránti filológiai érdeklődés, mely a humanizmus korában jelentkezik már, a reformációval vesz nagy lendületet. A szent nyelvek (héber, ógörög, latin) mellett tudós literátusok egyre inkább figyelemre méltatják a „vulgáris nyelvek”-et (*linguae vulgares*), a magyarok a magyart. Sorban írják a magyar grammatikákat, fölismerik és leírják ennek a „szittya” nyelvnek a sajátosságait, szabályait, s közben rá-rácsodálkoznak arra, hogy milyen nagyszerű nyelv az anyanyelvük. Aligha véletlen a mondottak után, hogy az első magyar nyelven írt tudományos munka egy magyar nyelvtanfélé, amelynek szerzője 1529/30-ban wittenbergi egyetemista volt, aki Luthert is ismerte. DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁSról van szó, akinek munkája („*Orthographia Vngarica...*”) 1549-ben jelent meg második kiadásban (az első kiadás sajnos nem maradt fenn; a régi magyar grammatikaírókra I. SZATHMÁRI 1968). Ebből a humanista gyökerű, a reformáció megerősítette hagyományból nőtt ki a magyar nyelvközösségben az anyanyelvvél való tudatos törődés értelmiségi hagyománya, amely a 16. század második felében formálódott bibliafordítók, grammatika- és ortográfiaírók, prédikátorok és nyomdászok, tehát az anyanyelvűkkel mesterségükből következően foglalkozók körében. Ők azok, akik az elsők között voltak az irodalmi nyelv és a helyesírás egységesítésének előmozdításában. Így történhetett, hogy a nyugat-magyarországi Szenci

Molnár Albert az akkori keleti magyar protestáns nyelvhasználati normát követte (gondoljunk zsoltárfordításaira), de ezt tette az ellenreformáció kiemelkedően legnagyobb alakja, Pázmány Péter is (I. BENKŐ 1983: 8).

5. Az aléltságból fölébredő magyarországi katolicizmus az ellenreformáció megindításával új helyzetet teremtett. Sikerének egyik oka az volt, hogy a reformáció bevált eszközeivel harcolt a reformáció ellen. Ez a magyar irodalmi nyelv alakulására nézve azért volt jó, mert a magyar irodalmi nyelvnek a latinnal való egyenjogúsítását katolikus szerzők „tetőzték be” (HORVÁTH J. 1976: 90).

S valamit a jelenről is. A kereszténység töredezett állapotban él. Korábbi egysége az 1054. július 16-án hivatalosan is bekövetkezett, a kereszténységet keleti és nyugati ágra szétválasztó nagy egyházszakadással szűnt meg. Majd a reformáció következett a 16. században. De töredezett a ma hozzávetőlegesen 800 millió embert számláló protestánság is, hiszen a protestánsok körében sem volt és ma sincs egység. Sőt, az evangélikus, a református és az unitárius mellett újprotestáns gyülekezetek, irányzatok is színre léptek. Nem járt eredménnyel a 19. században az a törekvés sem, hogy a reformátusok és az evangélikusok unióra lépjenek egymással. „A protestantizmus ezer meg ezer formaváltozáson ment keresztül, míg Luther óvatos reformjától a modern protestantizmus mindent megértéséhez és mindent megbocsátásához érkezett” (SZERB 1934: 60).

A kétezres éves katolikus egyház igen hosszú múltra tekint vissza. Életében ezért az állandóság fenntartásában a tradíciónak kitüntetett szerepe van. Ez viszont fékezheti az idő múlásával esedékessé váló reformokat. A protestantizmus hozzá képest fiatal, jóval rövidebb a múltja, kisebb is a hagyomány stabilizáló szerepe, viszont nyitottabb a reformokra. Vajon mennyire érvényes ma az, hogy a „katolikum ereje a történelemmel dacoló stabilitás, a protestantizmusé a fejlődés dinamikája” (SZERB 1934: 60)?

Zárásul két mondat. Az egyik: a kereszténység töredezett állapotban, de – a maga, még oly töredezett állapotában is – megbékélt különbözőségben élheti a maga életét. A másik: a katolicizmus és a protestantizmus „külön-külön csak részét adja a magyarságnak, mely teljes megjelenésében csak a kettő szintézisében állhat” – írta SZEKFI GYULA 1935-ben (434), s csak egyetérteni lehet vele.

Kulcsszók: reformáció, magyar nyelv, Biblia-fordítás, a hitélet magyarosodása, a magyar irodalmi nyelv formálódása, egységesülési tendenciája.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1968. Die Rolle des Protestantismus bei der Herausbildung der ungarischen Literatursprache. In: RAVILA, PAAVO Hrsg., *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Pars I. Societas Fenno-Ugrica, Helsinki. 65–69.
- BENKŐ LORÁND 1983. Der Protestantismus in seiner Wirkung auf die ungarische Schriftsprache. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* 14: 3–10.

- BITSKEY ISTVÁN 2006. Szellemi élet a kora újkorban. A reformáció. In: *Kósa László* szerk., *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 264–271.
- CSEPREGI ZOLTÁN 2013. *A reformáció nyelve*. Balassi Kiadó, Budapest.
- CSÜRY BALINT 1940. Károli Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. *Magyar Nyelv* 36: 238–248.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2006. *Régi magyar nyelvemlékek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH IVÁN 2007. A magyar vers a reneszánsz és a reformáció korában. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY főszerk., *A magyar irodalom története*. 1. Gondolat Kiadó, Budapest. 236–249.
- HORVÁTH JÁNOS 1953. *A reformáció jegyében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS 1976. *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. HUBERT GABRIELLA 2007. Kánonképzés a gyülekezeti énekköltészetben. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY főszerk., *A magyar irodalom története* 1. Gondolat Kiadó, Budapest. 382–393.
- KÁSSMANN, MARGOT – LUDWIG, RALPH 2017. *Reformációi ábécé 95 tételben*. Luther Kiadó, Budapest.
- KÓSA LÁSZLÓ 2017a. *Reformáció Magyarországon*. Megjelenés előtt.
- KÓSA LÁSZLÓ 2017b. A magyarországi evangélikusok egyházszerződésének területi alakulása. In: FRISNYÁK SÁNDOR – GÁL ANDRÁS – KÓKAI SÁNDOR szerk. *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza 2*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium, Nyíregyháza–Szerencs. 201–225.
- KUGLER NÓRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2015. *Magyar nyelv*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- A. MOLNÁR FERENC 1999. *Anyanyelv, vallás, művelődés*. AESz. Füzetek 4. Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- PÉNTEK JÁNOS 2017. *Hitújítás, nyelvújítás, tudomány Erdélyben*. Megjelenés előtt.
- REMÉNYIK SÁNDOR 1990. *Erdélyi március. Válogatott versek*. Orpheusz Kiadó, Budapest.
- SZABÓ FERENC 2016. *Ecclesia semper reformanda. Változások a katolikus egyházban*. *Credo* 2016/2: 5–14.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2017. A magyar reformáció nyelvi hatásáról. *Magyar Nyelvőr* 141: 207–215.
- SZEKFI GYULA 1935. *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- SZERB ANTAL 1934⁹ *Magyar irodalom történet*. Magvető, Budapest.
- TAMÁS LAJOS 1978. *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TARNAI ANDOR 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kálvin és a Károli-biblia nyelve. *Magyar Tudomány* 2010: 152–158.

ZOVÁNYI JENŐ 1977. *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

The Hungarian language and the Protestant Reformation

Following certain abortive attempts at reforming religious life prior to the 16th century, the Protestant Reformation produced a schism in the Roman Catholic Church: Protestant denominations (Lutheranism, Calvinism, and Unitarianism) came into being in Hungary, too. Reformation yielded a breakthrough in two important respects: in spreading the use of mother tongue and in making religious life public. The first full Hungarian translation of the Bible (1590) was due to Protestantism. By way of printed books, reformation had a communication-technological advantage over the Roman church. Rapid growth of Hungarian ecclesiastical, as well as secular, literature, and the establishment of the Protestant school system, fostered the unification of literary Hungarian and the consolidation of mother-tongue awareness, and brought home the idea of a linguistic/cultural unity of Hungarians.

Keywords: Reformation, Hungarian, Bible translation, Hungarianisation of religious life, emergence of the Hungarian literary language, tendency of unification of literary Hungarian.

KISS JENŐ
Eötvös Loránd Tudományegyetem